

Karimova Xulkar Raxmanali qizi

dotsent, PhD

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

O'zbekiston

Maxmutullayeva Sevinch Xabibulla qizi

magistrant

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

EKSPORT SALOHIYATINI BAHOLASHDA LOGISTIKA VA TA'MINOT ZANJIRINING ROLI

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada logistika infratuzilmasi va ta'minot zanjiri boshqaruvining mamlakat eksport salohiyatini baholashdagi roli o'rganilgan. Global miqyosdagi miqdoriy va sifatiy tadqiqot ma'lumotlari asosida logistika samaradorligi indeksi (LPI) va eksport hajmi o'rtasidagi munosabat tahlil qilingan. O'zbekiston misolida mavjud muammolar va rivojlanish imkoniyatlari aniqlashtirilgan.*

***Kalit so'zlar:** eksport salohiyati, logistika, ta'minot zanjiri, LPI indeksi, global savdo, aralash metod.*

Каримова Хулкар Рахманали кизи

доцент, PhD

Университет мировой экономики и дипломатии

Махмутуллаева Севинч Хабибулла кизи

Магистрант

Университет мировой экономики и дипломатии

Узбекистан

РОЛЬ ЛОГИСТИКИ И ЦЕПИ ПОСТАВОК В ОЦЕНКЕ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аннотация: В данной статье рассматривается роль логистической инфраструктуры и управления цепочками поставок в оценке экспортного потенциала страны. На основе глобальных количественных и качественных данных исследования анализируется взаимосвязь между индексом эффективности логистики (ИПЛ) и объемом экспорта. На примере Узбекистана определены текущие проблемы и возможности развития.

Ключевые слова: экспортный потенциал, логистика, цепочка поставок, индекс LPI, глобальная торговля, смешанный метод.

Karimova Khulkar Rakhmanali qizi

Associate Professor, PhD

University of World Economy and Diplomacy

Makhmutullayeva Sevinch Khabibulla qizi

Master's Student

University of World Economy and Diplomacy

Uzbekistan

THE ROLE OF LOGISTICS AND SUPPLY CHAIN IN ASSESSING EXPORT POTENTIAL

Abstract: *This article examines the role of logistics infrastructure and supply chain management in assessing a country's export potential. Using global quantitative and qualitative research data, the relationship between the Logistics Performance Index (LPI) and export volume is analyzed. Using Uzbekistan as an example, current challenges and development opportunities are identified.*

Keywords: *export potential, logistics, supply chain, LPI, global trade, mixed method.*

KIRISH. Zamonaviy global iqtisodiyotda davlatning eksport salohiyati nafaqat tabiiy resurslar va ishlab chiqarish imkoniyatlari, balki logistika tizimining samadorligi va ta'minot zanjiri boshqaruvining sifati bilan ham bevosita bog'liq. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, yuqori logistika xarajatlari rivojlanayotgan

mamlakatlarning eksport raqobatbardoshligini sezilarli darajada pasaytiradi va ular tovarlar xalqaro bozorga yetib borishidan oldin qo'shimcha xarajat yukiga duch keladi[1]. O'zbekiston mustaqilligining dastlabki yillaridan beri eksport diversifikatsiyasini kengaytirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. 2017-2022 yillardagi islohotlar davrida mamlakatning tashqi savdo hajmi sezilarli o'sishni boshdan kechirdi: eksport 2017-yildagi 14,2 mlrd dollardan 2023-yilga kelib 23,6 mlrd dollarga yetdi[2]. Biroq bu ko'rsatkichlar O'zbekistonning haqiqiy eksport salohiyatini to'liq aks ettirmaydi, zero logistika infratuzilmasidagi tizimli muammolar hali ham mamlakatning xalqaro savdo imkoniyatlarini cheklaydi. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi - logistika va ta'minot zanjirining eksport salohiyatini baholashga ta'sirini global hamda mahalliy misollar asosida aralash tadqiqot metodi yordamida ko'rsatib berishdan iborat. Maqola iqtisodchilar, logistika mutaxassislari va siyosatchilar uchun amaliy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR SHARHI. Logistika va eksport o'rtasidagi bog'liqlik nazariy jihatdan neoklassik savdo nazariyasi va yangi savdo nazariyasi doirasida o'rganib kelingan. Helpman va Krugman (1985) ishlatgan monopolistik raqobat modeli savdo xarajatlarining kamayishi eksport hajmiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi[3]. Melitz (2003) esa o'z modelida faqat eng samarali firmalarning xalqaro bozorga chiqishi mumkinligini, va bu samaradorlikning logistika bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi[4]. Amaliy tadqiqotlar sohasida Arvis va boshqalar (2016) tomonidan ishlab chiqilgan Logistika Samaradorligi Indeksi (LPI) 160 dan ortiq mamlakat bo'yicha yirik qiyosiy tahlilning asosiy vositasiga aylandi [5]. Ular 1 balllik LPI o'sishi eksportni o'rtacha 12-18% ga oshirishini aniqlashdi. Djankov va boshqalar (2010) tovarlar eksporti bilan bog'liq ma'muriy tartiblarni o'rganib, eksportni ro'yxatdan o'tkazish muddatining har bir qo'shimcha kuni eksport hajmini 1% ga kamaytirishi mumkinligini ko'rsatdi[6]. Ta'minot zanjiri boshqaruvi nuqtai nazaridan Christopher (2016) raqobatbardoshlik faqat alohida firmalar emas, balki ta'minot zanjirlari o'rtasida

ham kechishini ta'kidlaydi[7]. Gereffi va boshqalar (2005) global qiymat zanjirlari nazariyasini rivojlantirgan holda, rivojlanayotgan mamlakatlarda eksportning oshishi ko'p jihatdan xalqaro ta'minot zanjirlariga integratsiyalashuvga bog'liq ekanini isbotladi[8]. O'zbekiston kontekstida tadqiqotlar hali ham nisbatan kam. Nazarov (2021) O'zbekistonning tranzit imkoniyatlarini tahlil qilib, logistika infratuzilmasining zaif tomonlarini aniqlashdi[9]. UNCTAD (2022) hisobotida O'zbekistonning quruqlikdagi geografik holati tashqi savdo xarajatlarini qo'shni dengizga chiqish imkoniyati bo'lgan mamlakatlarnikiga nisbatan 15-20% yuqori qilib turishini ko'rsatdi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Ushbu tadqiqotda miqdoriy va sifatiiy yondashuvlarni birlashtirgan aralash metod qo'llanildi. Bunday yondashuv eksport-logistika munosabatining ham raqamiiy, ham amaliy tomonlarini to'liq qamrab olish imkonini beradi.

Miqdoriy qism uchun 2010-2023 yillar oralig'idagi statistik ma'lumotlardan foydalanildi. Ma'lumotlar Jahon banki LPI bazasidan, UNCTAD STAT eksport statistikasidan va O'zbekiston Statistika agentligi hisobotlaridan olindi. Davlatlar bo'yicha LPI ko'rsatkichlari va eksport hajmi solishtirildi, o'sish sur'atlari va bog'liqlik darajasi tahlil qilindi. Quyidagi jadvalda asosiy mintaqaviy guruhlar bo'yicha o'rtacha LPI ko'rsatkichlari va eksport ulushi keltirilgan.

1-jadval.

Mintaqaviy LPI ko'rsatkichlari va eksport bog'liqligi¹

Mamlakatlar guruhi	O'rtacha LPI (2023)	Eksport/YAIM (%)	Logistika xarajati (% YAIM)
Yuqori daromadli mamlakatlar	3,9 - 4,2	42 - 68%	8 - 11%
O'rta daromadli mamlakatlar	2,8 - 3,4	25 - 38%	14 - 18%
Past daromadli mamlakatlar	2,1 - 2,6	12 - 22%	20 - 30%
O'zbekiston (2023)	2,63	29,1%	19,4%

¹ World Bank LPI Database (2023); UNCTAD (2023).

Mamlakatlar guruhi	O'rtacha LPI (2023)	Eksport/YAIM (%)	Logistika xarajati (% YAIM)
Singapur (jahon lideri)	4,3	186%	7,8%
Polsha (islohotlardan keyin)	3,8	67%	9,2%

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, LPI ko'rsatkichi yuqori bo'lgan mamlakatlar eksport hajmini ham sezilarli darajada oshira olgan. O'zbekiston hozircha mintaqada o'rtacha ko'rsatkichda turibdi: Qozog'iston (2,84) va Gruziyadan (2,71) past, lekin Tojikiston (2,31) va Qirg'izistondan (2,44) yuqori[10].

Ta'minot zanjiri uzilishlarining asosiy sabablari: Tadqiqot davomida yig'ilgan statistik ma'lumotlar asosida ta'minot zanjiri uzilishlariga olib keladigan asosiy omillar va ularning eksportga taxminiy ta'siri aniqlab berildi[11].

2-jadval.

Ta'minot zanjiri uzilishlarining asosiy omillari²

Omil	Ta'sir kuchi (1 - 10)	Eksportga taxminiy salbiy ta'sir
Port va chegaradagi kechikishlar	8,4	12 - 18%
Transport infratuzilmasining yetarli emasligi	7,9	9 - 15%
Raqamlashtirish darajasining pastligi	7,1	7 - 12%
Ma'muriy to'siqlar va ortiqcha hujjatlar	6,8	6 - 10%
Saqlash va ombor imkoniyatlarining yetarli emasligi	6,2	5 - 8%

O'zbekiston uchun chegaradagi kechikishlar eng dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Sanoat va savdo vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, eksportchilar tovarni bojxona tartib-taomillaridan o'tkazish uchun o'rtacha 7,3 kun sarflaydi, bu esa rivojlangan mamlakatlardagi 1-2 kunlik ko'rsatkichdan ancha yuqori.

² UNCTAD statistik ma'lumotlari va O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

TAHLIL NATIJALARI: O'tkazilgan 18 ta intervyu to'rtta asosiy muammo atrofida to'plandi. Birinchi va eng ko'p qaytarilgan muammo logistika xarajatlarining yuqoriligi. Respondentlarning 83 foizi logistika xarajatlarini eksport faoliyatidagi asosiy to'siq sifatida ko'rsatdi. Ko'pchilik tovarning narxi xalqaro bozorda raqobatbardosh bo'lsa-da, yetkazib berish xarajatlari foydaning 30-40 foizini olishini ta'kidladi. Ikkinchi muammo, hujjatlashtirish va raqamlashtirish masalasi. Respondentlarning 72 foizi hujjatlashtirish jarayonlari hali ham qog'oz asosida olib borilayotganini, bu esa kechikishlarga va qo'shimcha xarajatlarga sabab bo'lishini aytdi. Uchinchi muammo, sovuq zanjir (cold chain) infratuzilmasining yetarli emasligi. Bu muammo ayniqsa qishloq xo'jaligi eksportchilari uchun og'ir: sabzavot va mevalar eksportida nobud bo'lish ko'rsatkichi ba'zan 25-35 foizga yetadi. To'rtinchi muammo, zamonaviy logistika mutaxassislarining tanqisligi.

Xalqaro tajriba. Singapur 1970-yillardagi past daromadli mamlakatdan bugungi kunda dunyo logistika markaziga aylanishiga asosiy sabab maqsadli davlat siyosati va ketma-ket islohotlar bo'ldi[12]. TradeNet deb nomlangan yagona elektron platform orqali eksport hujjatlarini rasmiylashtirish muddati 28 kundan 1,5 kunga tushirildi. Bu tajriba O'zbekiston uchun ham bevosita qo'llanilishi mumkin bo'lgan dars hisoblanadi. Polsha tajribasi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun yanada mos ibrat hisoblanadi[13]. Polsha 1990-yillardan boshlab qurib bitkazilgan zamonaviy yo'l tarmog'i va Yevropa Ittifoqi bilan integratsiya tufayli 2000–2020 yillar oralig'ida eksportini 400 foizga oshirdi. Asosiy xulosa: infratuzilmaga qilingan maqsadli investitsiyalar 5-10 yil ichida o'zini qopladi. Marokash esa quruqlikdagi mamlakat bo'lish bilan birga muvaffaqiyatga erishgan misol sifatida qiziqarli[14]. Tanger-Med porti atrofidagi erkin savdo zonasini rivojlantirish orqali Marokash 2010-2023 yillarda avtomobilsozlik va elektronika eksportini 5 baravarga oshirishga muvaffaq bo'ldi.

O'zbekistondagi holat bo'yicha tahlil. O'zbekiston ikki qo'shni dengizga chiqish imkoni bo'lmagan mamlakatlar qatoriga kiradi va bu geografik holat

barcha tranzit xarajatlarini oshiradi. Mamlakatning jahon portlariga uzoqligi sababli eksportchilar Yevropa bozorlariga oʻrtacha 45-60 kun sarflaydi. Biroq bu geografik cheklov taqdir emas, maqsadli siyosat orqali uning taʼsirini sezilarli darajada kamaytirish mumkin. Oʻzbekistonning logistika tizimidagi asosiy muammolar quyidagilardan iborat: tranzit hujjatlarining qoʻshni mamlakatlar bilan muvofiqlashtirilmaganligi, raqamli platforma va axborot tizimlarining yetarli darajada joriy etilmaganligi, sovuq zanjir infratuzilmasining rivojlanmaganligi va logistika xizmatlari bozorida raqobatning zaif ekanligi[15]. Ijobiy tomoni shundaki, 2017 yildan buyon amalga oshirilayotgan islohotlar sezilarli natijalar bermoqda. Raqamli bojxona tizimining joriy etilishi, «Bir deraza» tamoyilining kengaytirilishi va Oʻzbekiston logistika markazi konsepsiyasining ishlab chiqilishi muhim qadamlar boʻldi. Oʻzbekistonning bir qator muhim ustunliklari mavjud: Markaziy Osiyo geografik markazida joylashganligi, Xitoy-Yevropa transport yoʻlaklaridagi strategik oʻrni, Sharqiy Yevropa va Kavkaz bozorlariga nisbatan yaqinligi, arzon va malakali ish kuchi, shuningdek anʼanaviy kuchli tarmoqlar paxta, ipak, meva-sabzavot va kimyo mahsulotlari[16]. Tanlangan mamlakatlardagi tajriba shuni koʻrsatadiki, logistika samaradorligini 2,63 dan 3,2 ball atrofida yetkazish uchun 5-7 yil ketadi va buning natijasida eksport hajmi 35-45 foizga oshishi kutilishi mumkin. Bu esa qoʻshimcha 8-10 mlrd dollarlik eksport tushumi deganidir. **TAVSIYALAR:** Tadqiqot natijalari asosida Oʻzbekiston uchun quyidagi tavsiyalar 3-jadvalda koʻrsatib oʻtildi:

3-jadval.

Oʻzbekiston logistika islohotlari boʻyicha tavsiyalar³

Tavsiya	Muddati	Kutilayotgan natija
Bojxona jarayonlarini toʻliq raqamlashtirish va yagona elektron platforma yaratish	1 - 2 yil	Eksport muddatini 30% qisqartirish
Sovuq zanjir infratuzilmasini qishloq xoʻjaligi eksporti	2 - 3 yil	Nobud boʻlish koʻrsatkichini 15-20% ga kamaytirish

³ Muallif tomonidan xalqaro tajriba asosida tuzilgan, jumladan Singapore Economic Development Board, Polsha Transport vazirligi hamda UNCTAD maʼlumotlari asosida.

Tavsiya	Muddati	Kutilayotgan natija
uchun kengaytirish		
Hududiy logistika markazlari tarmog'ini rivojlantirish	3 - 5 yil	Transport xarajatlarini 18% pasaytirish
Tranzit mamlakatlar bilan yagona hujjatlashtirish tizimini joriy etish	2 - 4 yil	Tranzit vaqtini 25-35% qisqartirish
Logistika sohasida malakali kadrlarni tayyorlash dasturlarini kengaytirish	1 - 3 yil	Sektor kadrlar sifatini oshirish

Muhim jihat bu tavsiyalarni izchil va ketma-ket amalga oshirish zarurati. Singapur va Polsha tajribasi ko'rsatadiki, logistika islohotlarining samarasi faqat alohida qadamlar emas, balki butun tizimning uyg'un rivojlanishiga bog'liq.

XULOSA: Ushbu tadqiqot logistika va ta'minot zanjiri boshqaruvining eksport salohiyatini baholashda muhim, ammo ko'pincha etarli baholanmaydigan omil ekanini miqdoriy va sifatiy dalillar orqali ko'rsatib berdi. Global statistik tahlil LPI ko'rsatkichi va eksport hajmi o'rtasida kuchli ijobiy bog'liqlik mavjudligini tasdiqladi. O'zbekiston uchun logistika bu eksport salohiyatini ro'yobga chiqarishdagi eng muhim, hali to'liq foydalanilmagan imkoniyatlardan biridir. Mamlakatning geografik chekliliklari real, ammo ularni bartaraf etish uchun maqsadli siyosiy qarorlar, izchil islohotlar va xalqaro hamkorlik yetarlidir. Muvaffaqiyatli islohotlar tajribasi ko'rsatadiki, agar tegishli qarorlar qabul qilinsa, O'zbekiston 2030 yilga qadar Markaziy Osiyoning yetakchi logistika markazlaridan biriga aylanish salohiyatiga ega. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun alohida hududlar bo'yicha mikro-darajali tahlil, qishloq xo'jaligi eksporti uchun maxsus ta'minot zanjiri modeli va "Bir kamar va Bir yo'l" tashabbusi doirasidagi imkoniyatlarni o'rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1] World Bank Group (2023). World Development Indicators 2023. Washington, DC: World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator>

- [2] O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2023). Tashqi savdo statistikasi to‘plami 2023. Toshkent. URL: <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/foreign-trade>
- [3] Helpman, E., & Krugman, P. (1985). Market Structure and Foreign Trade. Cambridge: MIT Press. URL: <https://mitpress.mit.edu/9780262580878/market-structure-and-foreign-trade>
- [4] Melitz, M. J. (2003). The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica*, 71(6), 1695-1725. URL: <https://doi.org/10.1111/1468-0262.00467>
- [5] Arvis, J. F., Ojala, L., Wiederer, C., Shepherd, B., Raj, A., Dairabayeva, K., Kiiski, T. Connecting to Compete 2018: Trade Logistics in the Global Economy. Washington, DC: World Bank, - URL: https://lpi.worldbank.org/sites/default/files/connecting_to_compete_2018.pdf
- [6] Djankov, S., Freund, C., Pham, C. S. Trading on time // The Review of Economics and Statistics. - 2010. URL: <https://doi.org/10.1162/rest.2009.11498>
- [7] Christopher, M. (2016). Logistics and Supply Chain Management (5th ed.). Harlow: Pearson Education.
- [8] Gereffi, G., Humphrey, J., & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1).
- [9] Nazarov, O. (2021). O‘zbekistonning tranzit salohiyati va logistika infratuzilmasini rivojlantirish istiqbollari. *Iqtisodiyot va ta’lim jurnali*, 22(4), 45-58. URL: <https://iqtisodiyot.tsue.uz>
- [10] World Bank; UNCTAD. Logistics Performance Index & Merchandise Trade Statistics. - 2023. URL: <https://lpi.worldbank.org> ; <https://unctadstat.unctad.org>
- [11] UNCTAD. Review of Maritime Transport 2022. - Geneva : UNCTAD, 2022. URL: <https://unctad.org/publication/review-maritime-transport-2022>
- [12] Singapore Customs. TradeNet System and Trade Facilitation in Singapore. - Singapore, 2023. - URL: <https://www.customs.gov.sg/businesses/national-single-window/tradenet>

- [13] World Bank. Poland Trade and Logistics Overview. - Washington, DC : World Bank, 2022. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/poland/overview>
- [14] African Development Bank. Morocco - Transport and Trade Facilitation Review. -Abidjan: AfDB, 2022. URL: <https://www.afdb.org/en/countries/north-africa/morocco>
- [15] UNCTAD. Landlocked Developing Countries: Facts and Figures 2022. - Geneva: UNCTAD, 2022. URL: <https://unctad.org/topic/landlocked-developing-countries>
- [16] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekistonni 2022-2026 yillarda rivojlantirishning yangi O‘zbekiston strategiyasi to‘g‘risida: PF-60-son Farmon. - Toshkent, 2022. URL: <https://lex.uz/docs/5841063>